УДК 81’366:81’367 **О. І. Мокляк**

МОРФОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ПОСИЛЕННЯ ВПЛИВОВОГО ЕФЕКТУ АФЕКТОНІМІВ

Мета статті полягає в аналізі основних морфологічних засобів, які слугують увиразненню емоційності ласкавих звертань, посилюють впливовий ефект цих одиниць. З’ясовано, що інтенсифікації прагматичного потенціалу афектонімів сприяє несумісність реальної життєвої ситуації з вибором родової й числової форми апелятивів. Визначено, що силу впливу на співрозмовника активує також використання нестягнених форм афектонімів-ад’єктивів, позитивний перлокутивний ефект забезпечують ласкаві звертання, виражені прикметниками у формі суперлатива.

Ключові слова: *афектоніми, морфологічні засоби, впливовий ефект, емоційність, інтенсифікатори, адресат.*

Мокляк О. И. Морфологические средства усиления эффекта влияния аффектонимов. *Целью статьи является анализ основных морфологических средств, которые служат интенсификации эмоциональности ласковых обращений, усиливают эффект влияния этих единиц. Выяснено, что прагматический потенциал аффектонимов обусловлен несовместимостью реальной жизненной ситуации с выбором родовой и числовой формы апеллятивов. Силу воздействия на собеседника активирует также использование полных форм аффектонимов-адъективов, положительный перлокутивний эффект реализуется посредством употребления ласковых обращений, выраженных прилагательными в форме суперлатива.*

Ключевые слова: *аффектонимы, морфологические средства, эффект влияния, эмоциональность, интенсификаторы, адресат.*

Mokliak O. I. Morphological Means of Strengthening the Powerful Impact of Affectonyms. *The purpose of the article is to analyze the main morphological tools that serve as the emotional intensifiers or affectonyms and reinforce the powerful effect of these items. The target object of the influence is the primarily sensual area of an agent which is directed to the positive side with the help of these items. Morphological paradigm of affectonyms is represented mainly by substantivised and adjectivised items, grammatical category of gender and the number of parts of speech are used in a different unconventional context, and they intensify emotionally gentle nominations as well as they reinforce the impact on the recipient. This is the so-called gender-sexual asymmetry and the use of appeals addressed to one interlocutor in plural. Appealing units sensually intensify the following morphological tools such as the comparison (comparative and superlative) positive forms of adjectives. Among the pronouns which display the language games there are some which are used in neutral case instead of male or female, which leads to the emergence of new pragmatic meaning. This form of affectonyms helps to get even an adult to a child, exactly this is the way of a sender to implicitly express a desire to protect a companion, to take care of him. In general, any violation in terms of pragmalinguistic is not accidental because it encourages communicative effect: the recipient always has responds to such common appealing units.*

Keywords: *affectonym, morphological tools, influential effect, emotion, intensifier, addressee.*

Намагаючись посилити ефективність впливу, комуніканти вдаються до використання низки мовних засобів морфологічної природи, подекуди й до гри з ними. Дослідженню зазначеної проблеми присвячені розвідки А. М. Архангельської, Т. А. Космеди, О. О. Тараненка, О. В. Халіман,

© Мокляк О. І., 2017
https://doi.org/10.5281/zenodo.814422

М. О. Шелякіна, Є. Й. Шендельс та ін. Щоправда, поза увагою лінгвістів залишилося питання застосування комунікантами морфологічного інструментарію у процесі вживання афектонімів – одиниць на зразок *голубонько, рідненький, зайчику*. Зважаючи на той факт, що ласкаві звертання іманентно спрямовані на адресата, на досягнення бажаного перлокутивного ефекту, релевантним є вивчення засобів посилення їхньої впливової функції. Об'єктом впливу афектонімів є передовсім чуттєва сфера співрозмовника, яку за допомогою цих знаків скеровують у бік позитиву та задоволення.

Мета статті полягає в аналізі морфологічних засобів, що слугують увиразненню емоційності ласкавих звертань, посилюють їхній впливовий ефект. Основними завданнями, які передбачають її реалізацію, є виокремлення морфологічних інтенсифікаторів іллокутивної сили афектонімів, з'ясування їх ролі у вираженні ставлення мовця до адресата,регулюванні поведінки, емоційного стану співрозмовника. У розвідці поєднано власне лінгвістичний аналіз з інтерпретуванням афектонімів як прагмем.

З-поміж ласкавих звертань домінують афектоніми-субстантиви, тому передовсім необхідно взяти до уваги граматичні категорії цієї частини мови (рід, число), якими маніпулюють мовці в нестандартних ситуаціях і які слугують специфічними комунікативно-прагматичними маркерами ефективної взаємодії. Як зазначає М. О. Шелякін, функціювання граматичних форм у «чужих» для них контекстах і ситуаціях породжує граматичну двоплановість (образність) мовленнєвих висловлень [10, с.257]. Будь-які порушення з позицій прагмалінгвістики є невипадковими, оскільки слугують засобом забезпечення комунікативного ефекту: адресат реагує на такі апелятиви завжди.

Хоча протиставлення за статтю тісно пов'язане з морфологічною категорією роду, «воно не повинно з нею змішуватися» [2, с.31]. Ця специфіка простежена й у вживанні афектонімів. Так, одні з них позбавлені яскраво вираженої статевої закріпленості, вони можуть бути адресовані як жінці, так і чоловікові (*радосте, душе, раночку*, *світе, раю*), що підтверджують також значення, зафіксовані у словнику: *радість – лагідне, ніжне звертання до кого-небудь*; *рай – лагідне, ніжне звертання до близької, дорогої людини* [7]. Інші ж знаки марковані конкретною статево-родовою належністю (*котику, кицю, хлопчику*). Їх зумисне вилучають із природного простору і вміщують у «чужу» сферу: *У нас трохи дивно, але я чоловіка називаю «киця», а він мене «котик»* (З Інтернет-ресурсів). Такий вияв родо-статевої асиметрії посилює впливовий ефект і вмотивовує експресивно забарвлене значення. Посиленню емоційності звертань «слугує несумісність реальної життєвої ситуації з вибором родової форми» [11, с.55].

Особливою емоційною виразністю позначені апелятиви, які, «маючи формальні ознаки чоловічого роду, застосовуються для називання осіб жіночої статі» [6, с.251]: *хлопчику, Івасику*; *Ну, ніжний* ***хлопчику****, Цілую Вас у лобик і очки;Напишіть,* ***Івасику!*** (П. Тичина до Л. Папарук). Подібні звертання насамперед відображають грайливий тон спілкування, іноді це може бути «жартівлива характеристика особи – в основному метафоричні позначення дівчаток, дівчат, молодих жінок, які нагадують мовцеві зовнішність,

поведінку хлопчика» [8, с.121]. Такі номінації-маскулінізми, адресовані жінці, можуть відображати надпозитивне ставлення до неї з боку чоловіка.

Трапляються також афектоніми з формальними ознаками жіночого роду, які набувають значення ’особа чоловічої статі‘: *рибонько, зозулько, пташечко; Чоловіче мій,* ***зозуленько*** *моя!* (Пісня);– *Милий мій, моя* ***рибонько!*** (І. Нечуй-Левицький). Може здатися, що у використанні таких апелятивів немає нічого несподіваного, однак підтвердити нетиповість функціювання дають змогу словникові статті, у яких зазначено конкретного адресата: *зозулька – ’пестливе звертання до дівчини, жінки‘*; *пташечка – ’у пестливому звертанні до дитини, дівчини, жінки‘*; *рибонька – ’пестливе звертання до дівчини, жінки‘* [7]. Метою їх уживання є вияв особливої теплоти й ласки. Як слушно зазначає А. М. Архангельська, «імена особи чоловічої статі... з типово «жіночим» закінченням *-а* отримують вищий ступінь експресивності зі знаком +, ніж ці ж імена як номінанти жінки» [1, с.268]. Докази, на думку вченої, варто шукати в позамовних чинниках. Так, «система еталонних уявлень та детермінант маскулінності формує у свідомості носіїв мови образ мужнього, статечного, суворого чоловіка. Тим виразнішою видається на такому тлі емоційна реакція на об’єкт, що справляє враження милого, чарівного, симпатичного, тимчасом як саме такі якості безпосередньо асоціюються з характеристиками жінки» [10, с. 269].

Афектоніми природно вживають в однині, якщо вони адресовані одному співрозмовникові (– ***Чарівнице****, не будьте такі печальні...* (І. Роздобудько)), і в множині, якщо – кільком (– *Ох, мої* ***голуб’ята****, що ви тут і робили без матері?* (А. Дімаров)). Подеколи спостерігається «використання числової форми в контекстах, типових для опозиційної форми цієї ж граматичної категорії» [5, с. 147]. Наприклад, застосування форми множини у звертаннях до одного адресата: *кішки, мишки, ручки, ніжки, п’ять пальчиків;* ***Ручки да ніжки!*** (П. Тичина до Л. Папарук); *Не знаю, звідки взялось оце, але називає отак цілою фразою «****Коти (чогось у множині)*** *мої малі, але дуже кохані»* (З Інтернет-ресурсів). Для таких афектонімів характерне м’яке гумористичне забарвлення.

Прикметниковими морфологічними засобами увиразнення афектонімів є рід, число, ступені порівняння, нестягнена форма.

«Чоловічий рід у мовній свідомості асоціюється з чоловічою статтю й маскулінним, жіночий рід – із жіночою статтю і фемінним, середній рід – із недорослістю» [1, с. 68], тому номінації, виражені прикметниками чоловічого роду, у звертанні до жінки вражають незвичністю, а отже, мають значний впливовий потенціал: *дорогий, любий, милий; Мій* ***золотий!*** (П. Тичина до Л. Папарук); *А мене мій називає* ***малесенький (і саме в чоловічому роді)*** (З Інтернет-ресурсів). Такий прийом «переключення статі» [3, с. 69], виокремлений раніше В. В. Виноградовим, спостережено й у вживанні афектонімів, адресованих чоловікам: *Та найчастіше я використовую «****мала****»,* ***хоча він і хлопець,*** *але нам подобається* (З Інтернет-ресурсів).

Навмисна заміна чоловічого чи жіночого родів середнім може репрезентувати оцінку особи, ставлення до неї – прихильність, симпатію, вказувати

на імпліцитну присутність в афектонімах семи ’дитина‘. Функціювання таких звертань позначене «модальністю, характерною для стосунків дорослого й дитини» [8, с. 122]. Справді, дорослі, звертаючись до дітей, часто послуговуються номінаціями середнього роду: – *Ти не покидаєш мене, мамо? – Що ти,* ***любе*** *моє! – Марта розцілувала пухке зі сну личко* (Р. Андріяшик). Адресуючи подібні апелятиви дорослим, комуніканти надають інтеракції грайливості, жартівливого, іноді поблажливого тону, тобто помітний такий собі усвідомлений семантико-стилістичний ефект. Вираження формами середнього роду позитивного емоційно-оцінного ставлення до співрозмовника трапляється в лексиконі як адресантів-чоловіків (*Цілую, моє* ***мале****, моє* ***кохане****...* (І. Дніпровський до М. Пилинської)), так і адресантів-жінок (*Моє* ***хороше****... ти став такою близькою мені людиною* (З Інтернет-ресурсів)).

Множинні форми афектонімів-ад’єктивів у звертанні до однієї особи експлікують ввічливість, прихильність адресанта, ідеться про форми так званої пошанної множини: ***Добрі*** *мої!* (В. Стефаник до О. Кобилянської).

З-поміж афектонімів домінують прикметники вихідної (початкової) форми з нульовим ступенем порівняння, однак за шкалою вияву емоцій адресанта прикметники вищого й найвищого ступенів є значно виразнішими та експресивно сильнішими, вони використовуються рідше, тому що вживання їх передбачає наявність особливо напруженої чуттєвої ситуації спілкування: –*Усі смерті здолаю, а вернусь,* ***найдорожча*** *ти моя...* (І. Цюпа).

Якщо ж аналізувати частотність використання прикметників вищого й найвищого ступенів порівняння, то, звісно, переважають останні. Так, зафіксовано лише дві номінації, що мають форму компаратива: *Римар. Павочко, дорога, рідна, золота і ще* ***краща.*** *Спасибі, що приїхали; Ох! Паво, Павочко... Дорога, рідна, золота і навіть ще* ***дорожча!*** (М. Стельмах). Це детерміновано насамперед тим, що семантика таких одиниць ґрунтується на протиставленні, «вищий ступінь називає якісну ознаку, яка виявляється більшою мірою, ніж позначувана формою звичайного ступеня» [9, с.659]. У нашому випадку протиставлення ознаки як такої дещо нівелюється, на першому плані – семантика порівняння адресата ще з кимось, у цьому ж не зацікавлений жоден із комунікантів. Не можна назвати співрозмовника, скажімо, *дорожчий* чи *миліший,* парадоксальність уживання є очевидною. Згадані афектоніми (*краща, дорожча*) функціюють за певних умов: вони стоять як завершальна ланка після низки апелятивів, виражених прикметниками нульового ступеня, саме так знімається семантика порівняння з кимось третім, а спостерігається протиставлення між самими номінаціями, хоча й з різними коренями. Важливими елементами в цій структурі є також підсилювальна частка *ще*, поєднання часток *навіть ще,* які разом із прикметниками вищого ступеня експлікують інтенцію адресанта: «усіх ніжних слів замало, аби розказати про тебе».

Звертання, виражені прикметниками у формі суперлатива, не мають такого яскравого протиставлення, хіба що це значення детермінoване ситуацією: – *І ніяка панянка мені не потрібна. Тільки ти,* ***найдорожча****,* ***найрідніша****, тільки тебе люблю* (В. Кулаковський). А загалом указані

афектоніми нівелюють порівняння як таке, швидше вони передають семантику чогось єдиного, точніше когось – «такого (такої), як ти, немає. Ти – неповторний(а)»: – *Наталю,* ***найдорожча, найрідніша*** *моя!* (В. Канівець). Експресивність звертання посилює і повтор суперлатива прикметника: *Ой,* ***добра*** *моя,ой,* ***найліпша!*** (В. Стефаник до О. Кобилянської). Найвиразніше підкреслює унікальність адресата структура прикметник у формі суперлатива + сполука *у світі* чи *у всьому світі: – Що, люба, що, мила, що,* ***найкраща в світі?*** (М. Стельмах).

Нестягнені форми прикметників жіночого й середнього роду мають більше емоційне навантаження порівняно зі стягненими. Такі афектоніми, використовувані зазвичай у звертаннях до жінки (зрідка номінаціями середнього роду називають чоловіка), наділені милозвучністю, високим ступенем теплоти, ніжності: *хорошая, рідная, вірная; золотеє, дорогеє*; *Вийди,* ***коханая,*** *працею зморена, хоч на хвилиночку в гай* (М. Старицький). Вони були характерними для української традиції XIX століття, тому вживання їх у пізніший час є оригінальним виявом ласки: *Не сумуйте ж,* ***золотеє!*** (П. Тичина до Л. Папарук). Зазначені одиниці можуть функціювати як окремі апелятиви (*Будь здорова, моя* ***рожевая, лілейная*** (Леся Українка до О. Косач)) і в складі поширеного звертання (*– Любий мій Іване!* ***Серце моє коханеє!*** (Т. Шевченко)).

Субстантивовані займенники *мій, моя,* набуваючи предметного значення *чоловік, дружина*, використовують для називання третьої особи, яка не є учасником інтеракції: *– А* ***мій*** *дуже борщ поважає – хоч зранку, хоч увечері. – А ось я* ***моєму*** *яловичий хвіст відварила* (Н. Хаткіна). Дещо інше семантичне тло мають займенники *мій (моя)*, коли їх уживають як звертання. Зауважимо, що значення для *мій – чоловік* і для *моя – дружина* є основними, первинними, однак не єдиними. Так, О. В. Караман, крім указаних тлумачень, наводить ще й такі: «*мій* – коханий, наречений, *моя* – кохана, наречена» [4, с. 247]. Імовірно, що саме вони є базовими для номінацій, використовуваних безпосередньо як звертання до близької людини: *– Я вже піду,* ***моя,*** *але скоро прийду* (Ірина Вільде). Цікаво, що зазначені апелятиви вживають представники слов'янських народів, тоді як, наприклад, німці чи англійці не називають так свою половину. Можливо, причиною є емоційність, ліризм слов'ян, схильність до посилення інтимності спілкування або ж просто їм більшою мірою притаманні риси власника. Іноді у звертанні до чоловіка чи жінки застосовують номінацію середнього роду *моє*, тобто проявляє себе механізм мовної гри. Ця форма афектоніма прирівнює дорослого до дитини, саме так адресант імпліцитно висловлює бажання захищати співрозмовника, дбати про нього. Афектоніми *наш, наша, наше* виражають любов і прихильність до адресата кількох осіб, зазвичай членів сім'ї: *Обіймаю і цілую тебе дуже-дуженько,* ***Наша*** (О. Гончар до В. Гончар).

Отже, морфологічна експлікація афектонімів представлена головно субстантивами й ад'єктивами, граматичні категорії роду й числа цих частин мови, застосовуючись у нестандартному контексті, увиразнюють звертання, посилюють вплив на адресата. Чуттєво виявкравлюють апелятиви також такі морфологічні засоби, як ступені порівняння (компаратив, суперлатив),

нестягнена форма прикметників. З-поміж займенників проявом мовної гри є використання середнього роду замість жіночого чи чоловічого, що зумовлює виникнення нових прагматичних смислів. Перспективу подальших наукових досліджень убачаємо в аналізі синтаксичних інтенсифікаторів емоційності афектонімів, впливового ефекту ласкавих звертань.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Архангельська А. М.** Ономасіологічна парадигма ‘чоловік’ у чеській та українській мовах: дис. ... доктора філол. наук : 10.02.03, 10.02.01 – Рівне, 2008. – 361 с. 2. **Архангельська А. М.** Формальне вираження категорії маскулінності: взаємодія родової редистрибуції і родової транспозиції // Мовознавство. – 2011. – № 1. – С. 29–42. 3. **Виноградов В. В.** Русский язык. Грамматическое учение о слове. – М. : Высшая школа, 1972. – 616 с. 4. **Караман С. О.** Сучасна українська літературна мова : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів, за ред. С. О. Карамана. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 560 с. 5. **Космеда Т. А.** Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична ігрема (теоретичне осмислення дискурсивної практики. – Дрогобич : Коло, 2013. – 228 с. 6. **Космеда Т.** Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки: монографія. – Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2000. – 349 с. 7. **Словник** української мови: в 11 т. /за ред. І.К. Білодіда.– К. : Наукова думка, 1970–1980. 8. **Тараненко А. А.** Языковая семантика в ее динамических аспектах. – К. : Наук. думка, 1989. – 256 с. 9. **Українська** мова: енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» імені М. П. Бажана, 2004. – 824 с. 10. **Шелякин М. А.** Язык и человек: К проблеме мотивированности языковой системы: учебн. пособие. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 296 с. 11. **Шендельс Е. И.** Грамматическая метафора // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1972. – № 3. – С. 48–57.

Мокляк Оксана Іванівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри загального і слов’янського мовознавства та іноземних мов, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, Полтава, 36000.

E-mail: moklyako@rambler.ru
tel.: 0999680926
ORCID 0000-0002-9889-7674

Mokliak Oksana Ivanivna – PhD inPhilology, Lecturer, Department of General and Slavic Linguistics and Foreign Languages, V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University. Ostrohradskoho Str. 2, Poltava, 36000.